

ЧИСЛІВНИК У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ Б. ОЛІЙНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОТИПУ МИТЦЯ

У статті йдеться про Б. Олійника як мовну особистість, яка, ймовірно, належить до психотипу екстравертів. Прогностичний висновок щодо приналежності поета до цього психотипу зроблено внаслідок аналізу своєрідності функціонування у поетичному тексті Б. Олійника числівників, що відповідно репрезентують цей лексико-граматичний розряд слів у поетичному тексті вказаного письменника.

Ключові слова: мовна особистість, поетичний текст, психотип, числівник.

Павлова І.А. Имя числительное в поэтической речи Б. Олейника сквозь призму его психотипа. В статье речь идет о Б. Олейнике как языковой личности, вероятно, принадлежащей к психотипу экстравертов. Прогностическое предположение относительно принадлежности поэта к указанному психотипу исходит из анализа своеобразия функционирования в поэтическом тексте Б. Олейника имени числительного, соответствующим образом представляющего этот лексико-грамматический разряд слов в поэтическом тексте указанного писателя.

Ключевые слова: языковая личность, поэтический текст, психотип, имя числительное.

Pavlova I. A. The numeral in the poetic speech by B. Oliynik's in the light of his psychological type. The article presents B. Oliynik's as a language personality, who is likely to belong to introverts. The prognostic conclusion as for the poetic psychological type of the determination is based on the analysis of specific features of numerals functioning in poetic texts by B. Oliynik's, which represents this lexical-grammatical class of words in poetic language of the writer.

Keywords: language personality, poetic text, psychological type, numeral.

У поліпарадигмальному просторі сучасного мовознавства проступають контури нової синергетичної лінгвістичної парадигми, що вимагає якісно іншого системного підходу до вивчення мови: її досліджують не як мертву й ізольовану систему систем, а як суперсистему, подібну до живого організму, що взаємно детермінована іншими суперсистемами — соціумом, культурою народу, етносвідомістю, колективним позасвідомим. Науковці слушно стверджують, що сучасна лінгвістика вимагає створення цілісної інтегральної концепції мови на основі всеєдності синтезованих галузей знань — психології, культурології, соціології, етнології, етнографії і под. Саме в такому ракурсі й розглядаємо проблему визначення своєрідності мовлення українських письменників, зокрема щодо виявлення їхнього психотипу.

У сучасному українському мовознавстві пріоритетним напрямом офіційно визнано мовну репрезентацію феноменів етнічного менталітету і культури. До таких феноменів відносимо й художнє мовлення поетів-шістдесятників. У їхніх художніх текстах важливу роль відіграють усі існуючі класи слів, проте кожен із них має свою специфіку, що її необхідно вивчати з урахуванням відповідного етапу розвитку мовознавства, оскільки нові лінгвістичні знання дають змогу по-новому характеризувати кожний окремий клас слів. Такого підходу вимагають і числівники з огляду на сучасну прагматично зорієнтовану, синергетичну лінгвістичну парадигму.

Семантику українських числівників досліджують Г. Арполенко, К. Городенська, К. Шербатюк [1], Л. Булаховський [3], Ю. Шевельов [18] та ін., щодо російської мови – Н. Арутюнова [2] та ін. Вивчають дослідники сьогодні і когнітивну функцію числівників [7]. Це дає змогу осмислити онтологію числових номінацій. Квантитативна і нумеративна функції числівників, що відображені передусім у повсякденному мовленні, комунікації, корелюють із когнітивною, лінгвокреативною, акумулятивною та прагматичною функціями. Поліфункціональність та поліаспектність числівників і зумовлює необхідність їх вивчення, зокрема і в поетичному мовленні. В умовах відповідних контекстів числівники модифікують функції в залежності від характеру спілкування, текстового регістру, жанрової приналежності тексту, психологічного типу мовної особистості.

Останнім часом увагу лінгвістів привертає питання своєрідності мовного вираження тексту і його зумовленості психікою письменника. Мовний матеріал залежить як від внутрішнього світу письменника, що зумовлений культурно-історичними та соціальними факторами, так і від психологічних особливостей митця.

Ще у працях О.О. Потебні глибоко аналізуються проблеми мови і свідомості, що виявляються і на рівні досліджень свідомості й мислення в цілому, і на рівні вивчення окремих мовних та літературних явищ. Цю традицію продовжив послідовник ученого Д.М. Овсянико-Куликовський. На зумовленості вибору схеми твору психологічними особливостями автора звертають увагу й сучасні дослідники, зокрема В.Н. Топоров.

Л. Лисиченко актуалізувала сьогодні питання щодо необхідності дослідження «співвідношення мовного і психічного світу письменника, оскільки ці дві величини перебувають у тісній взаємодії. Для цього створені і психологічні передумови в багатьох фундаментальних працях із психології, яка виділила і дослідила низку психічних властивостей і рис, що характеризують особистість і виявляють психічні типи людей» [6: 234].

Мета цієї наукової розвідки – виокремити специфіку репрезентації числівників у поетичному тексті Б. Олійника як мовної особистості з урахуванням приналежності поета до відповідного психотипу.

Категорія *мовна особистість* активно увійшла в концептуальний апарат сучасної лінгвістики; це категорія, яка являє собою сукупність спроможностей і характеристик людини, що зумовлюють факт створення мовлення, дискурсу, тексту [4: 3]. Як зауважує Т. Космеда, «мовна особистість характеризується певним ступенем володіння мовою, але, крім цього, й соціальним та особистісним вибором мовних засобів. Ознакою кожної мовної особистості є її мовна спроможність, мовна і комунікативна компетенція, особливе світобачення, світосприйняття та світорозуміння, що відображається в індивідуальній мовній картині світу, а фіксується у когнітивній картині світу» [5: 133], у письменників – у поетичній картині світу.

Розвиваючи думку про подвійну, лінгвопсихологічну сутність категорії «мовна особистість» і про ті пропорції, у яких мовні чинники поєднуються з психологічними, як наголошують науковці, необхідно абстрагуватися

від того, що існує велике розмаїття людських характерів, здатних безко-
нечно модифікувати узагальнений образ носія мови. Тут треба зважати на
глибинні, фундаментальні протиставлення людських типів. Спробу тако-
го узагальнення, як відомо, здійснив Г. Гайне, порівн.: «Натури мрійливі,
містичні, платонівські у потаємних схованках своєї душі створюють христия-
нські ідеї і відповідні їм символи. Натури практичні, які приводять усе у по-
рядок, аристотелівські, створюють із цих ідей і символів стійку систему, до-
гматику і культ... Які б імена не репрезентувала історія, йдеться завжди лише
про Платона й Аристотеля... Це не лише дві системи, але й типи двох різ-
них людських натур, які з незапам'ятних часів, одягнені у різну одягу, що
більш чи менш ворожі одна одній» [19: 3]. Опозиція «Платон – Аристотель»
цікава пошуком психологічного узагальнення, оскільки під час аналізу кате-
горії «мовна особистість» необхідно враховувати і мовний, і психологічний
аспекти у відповідній пропорції. Як видається, у дослідженні мовної осо-
бистості обов'язково слід враховувати своєрідність людських характерів,
ті узагальнення, що їх з приводу цього зробив швейцарський психолог і фі-
лософ К. Юнг, порівн.: «... незважаючи на чисельні індивідуальні відміннос-
ті людської психіки існує також типова відмінність, і передусім усього два
різко окреслених типи, які я назвав типом інтроверсії і типом екстраверсії»
[19: 5].

Проте психотип видатної особистості визначити важко, оскільки чим
багатша особистість, тим вона не вкладається у визначені рамки. Жодний
вимір не може вичерпати особистості, особливо неординарної, талановитої.

Зрештою, як зазначають психологи, інтровертивність, як і екстравер-
тивність, ніколи не виявляється у живої людини цілком ізольовано, в абсо-
лютно завершеній цілісності. Це лише моделі конструкції, але їх усе ж мож-
на окреслити, зважаючи на перевагу відповідних особливостей.

Лексико-граматичний клас числівників виразно виокремлюється
у мовній та когнітивній картинах світу Б. Олійника, даючи змогу поетові
споглядати світ за допомогою конкретних категорій, що відповідає схиль-
ності його до екстравертивного типу мислення: він приводить у своєму пое-
тичному тексті все у відповідний порядок, прагне все виміряти, вирахувати,
пронумерувати, точно схарактеризувати, укласти в систему, життєву карти-
ну з точними кількісними і числовими характеристиками.

Б. Олійник широко використовує різні розряди числівників, вимірю-
ючи вагу: *Не доведи: прожити все життя / Отак в прицілній — крізь оптич-
не — рамі!! / Чекають, як дев'ять нормативних грамів / Вженуть без докору і
каяття!* («Від Білої хати до Білого дому») [11: 39]; *Виросли куці тайми / В роз-
мір ночей і днів. / Дев'ять свинцевих грамів — / Еквівалент орденів* («Смертю
смерть здолавши. II. Коли можна просити заміну») [8: 9], вказує на властиве
йому особливе сприйняття часу: *А як піде з висвистом завірюха клята, / по-
просить у прихисток під долоною ратая, / де між ліній світяться дати і віки, /
де дванадцять місяців сплять, як малюки...* («Долоня») [12: 275], подає число-
ві еквіваленти часу: ... *Три місяці, всі дев'яносто днів, / Коли життя ламалось,
наче павіль, / Читав мені він «Кобзаря» напам'ять, — / І я в собі утвердивсь*

і окріп («У дзеркалі слова») [16: 158], причому час конкретизується до уточнення у хвилинах: *Сирий бетон аеропорту Кеннеді, / Якощо знеачька вискнули шасі. / Все. Дев'ятнадцять десятів за нью-йоркським. / ... Давайте познайомимось, Америко* («Від Білої хати до Білого дому») [11: 33], часовий і просторовий виміри у поета своєрідно пересікаються: *А зоря вже кладе свій провісницький перст / На далеку, невидиму віху. / І зосталося менше п'ятнадцяти верст / До межі двадцять першого віку* («Береги двадцять першого віку») [15: 4]. Значення дуже великої кількості Б. Олійник нетрадиційно передає через складений числівник, що називає числа великого порядку, створюється своєрідна гіпербола, яка допомагає передати почуття героя, порівн.: *Я б упізнав його серед мільйон мільярдів — / Пальто, в якому вийшов в / листопад, / Знайомий лоб і сміх із-під повік* (Б. Олійник «Гора») [12: 38].

Частотними автопрецедентними в поезії Б. Олійника є назви великих чисел — «сто», «триста», «тисяча», «мільйон», дещо рідше «мільярд».

Поет використовує «сто» для вираження: 1) аксіологічного смислу «найвищий ступінь якості», наприклад, у складі гіперболічної метафори — *Гей, летів на вороному / Легко, як на лови: / Не назбирував трофеїв / По великій брані. / Тільки вірним побратимам — / В сто каратів слово, / Та собі хосен безцінний / У чотири рани* («Платону Вороньку») [14: 28–29]; 2) смислу «інтенсивність способу дії, що проектується на силу звуку», що виражається порівнянням: *... Ні, чекай: та це не жарти — / Вже гримить, як в сто ципів. / Бачу: рухають квадрати, / Зеленаві, як люпин* («Засторога») [13: 35]; 3) смислу «проміжок часу», «тривалість часу», що вербалізується за допомогою гіперболи: *Древній дід спустивсь із печі, / Може, вперше за сто літ. / Обійняв онуку плечі: / — Весь же в мене, бісів квіт!* («Притча про славу») [11: 18], *А я сміявся: / — Хай ... через сто літ!* («Заклинання вогню») [16: 113]. У наступних прикладах час і простір суміщаються, вимір руху у просторі гіперболічно передається через час, порівн.: *Я роззув черевики, я біг сто літ, / Я побив олімпійський рекорд!* («Я спокійно б лежав під вагою століть...») [12: 326]; 4) смислу «вимір простору», його також репрезентує гіпербола: *І з того дня вже сто земель / Переходив, переверстав, / Та щовесни, як журавель, / У рідні креси повертав* («Освідчення») [15: 51]; 5) смислу «велика кількість питань», вираженого гіперболічно: *Чи зміг би?.. / О, пощо оце в мені / Ти розкотурхав, коню, звичний спокій, / Щоб сто питань у прямоті жорстокий / Повстали, ніби сфінкси кам'яні?* («Заклинання вогню») [16: 116].

Досить поширеним числівником у Б. Олійника є «триста», що меншою мірою репрезентовано в М. Вінграновського, Л. Костенко, В. Стуса. Б. Олійник за його допомогою гіперболічно вербалізує час, напр.: *Триста років тому з гаком / Віднесли вони султану / Знакомитий лист з Кодаку, / Та й вертають до лиману — / Вже ось триста років з гаком / Повертають в Січ кохану* («Пахнуть сонцем дині спілі») [11: 13]; вказує на деяку абстрактну кількість людей: *Ворушиться ґрунт... розвертається ґрунт! / То триста з дев'ятого круга встануть* («Урок») [16: 102], *А триста грядуть на рокований пруг. / І я з ними входжу у вічності круг* («Урок») [16: 103]; *Шість тисяч сімсот вже вросатимуть у ґрунт. / А триста ... на цвинтар покласно ідуть* («Урок») [16: 94], фіксує

відповідну гіперболічну «інтенсивність» дії: *То правда свята, — ти даєш собі звіт, — / що діти впадуть, а стоятиме світ, / та маєш відчутти плечем терезів, / що світ цей поважав у триста разів* («Урок») [16: 104]. Це все спостерігається в межах одного вірша.

Крім того, митець «вимірює» такі абстракції, як «щастя» і «лихо», оригінально використовуючи прецедентність — символ «підкови»: *вважається знайти підкову — це знак щастя*, порівн.: *В кулю земну / кавалерія була, / Ой комусь на щастя — / триста підків!!* («Вишнева мелодія») [9: 58], *Я додому прийшов. Похилився, як верба. / Триста лих мені дивляться в вічі. / То за віщо ж до всього ще й ця журба? / Ах, за віщо, за віщо, за віщо?!* («Похорон учителя») [9: 129]. При цьому має місце гіперболічна метафора.

За допомогою числівників «тисяча», «мільйон» і «мільярд» традиційно для шістдесятників гіперболічно концептуалізується вимір часу, простору, подається вказівка на кількість конкретних реалій, при цьому може відбуватися перехід числівникової форми в іменникову (фіксація у формі множини), наприклад: *Де тільки я не бродив оці тисячу літ! / Скільки забулось? Забудеться скільки? / Не знаю* («До проблеми добра і зла») [9: 202], *І така була тиша, / прозора і дика, — / стало видно весь світ / через тисячі літ. / Аж на тисячі гір / Стало видно весь світ, / як на тихій дитячій долоні* («Рух») [10: 107], *У будинках, де ми працюємо, / Теж розплющено тисячі вікон* («Доля») [16: 50]. В останньому прикладі Б. Олійник персоніфікує вікна, імпліцитно порівнюючи їх із людськими очима, створюючи гіперболічний синекдоху, закріплюючи свій образ-концепт й у наступних рядках цієї ж поезії: *Я живу на четвертому поверсі у великому древньому / городі: / Сивий камінь, підпала цегла, новочасні бетон і скло. / У вікно моє, завше розплющене, / Пильно дивляться тисячі вікон* («Доля») [16: 50]. Створений образ-концепт набуває більшої експресії, оскільки цей художній засіб різко виокремлюється на тлі досить точного, реального опису довкілля, що взагалі властиве для екстраверта Б. Олійника. Інколи до числівникової форми «тисяча» для відповідної художньої модифікації автор поезії додає й назви десятків та інші словесні форми, що уточнюють час: *Це було зо дві тисячі з гаком літ, / Коли стрів мене вражий спис: / От як стала на кручі, так і стоїть, / І в зіницях лукавий біс* («Я спокійно б лежав під вагою століть...») [12: 325]. Використовуючи зазначені автопрецедентні числівникові форми, поет гіперболізовано характеризує історичні етапи розвитку суспільства: *Як банально! Як прекрасно / все округлено в спіраль / гармонійно: / так було вже / тисячу тисячоріч* («Урок») [16: 91]. Своєрідно накладаючи на гіперболу метафору і метонімію або порівняння, Б. Олійник моделює значення «велика енергетична сила»: *І в тисячу сонць їх зіниці / Таку світлосилу несуть, / Що навіть свинцеві гробниці / Не в змозі їм шлях перетнути* («Сім») [17: 68], *Поглянь у їх лики!.. / Він вперше сахнувся, мов тхір: — Ти ж знаєш, підступний, що я від / народження світу / Не можу дивитись на сонце. / А ці... твої світають / Ясніше, ніж тисяча сонць, і випалюють зір* (Б. Олійник «Сім») [17: 68–69]. Експресія образу-концепту смерті також посилюється за допомогою вдалого використання автопрецедентної числівникової форми, що породжує гіперболічну метафору: *Було од*

чого розгубитися! / Бо смерті з тисячами дул / Не вкажеш, де їй зупинитися, / Щоб проколоти пальцем: — Ду! («Про середину») [12: 210].

Субстантивовану форму «мільйони», що виникла на основі числівника, Б. Олійник використовує для моделювання смислу «буденність», «звичність», «нормативність» — «як у мільйонів трудящих людей»: *Він сідає за стіл, / Непокваний, незграбний, як брила, — / Так сідають до столу / Мільйони трудящих людей («Хліб»)* [12: 48]; звиклі події стосуються конкретної категорії людей — «мільйонів наречених і побачень»: *Ніч жагуча в чорнім платті, / як ци — ган — ка / Вибиває в місяць-бубон ритм гарячий... / Від Ігарки, Коста-Ріки / і до Ганга — / Мільйони наречених і побачень («Про кохання і пістолети»)* [12: 302]. Гіперболічна синекдоха засвідчує масштабність тривоги, лиха, стурбованості, настороги і подібних почуттів, що одним і тим самим засобом вербалізації виявляються в різних віршах, порівн.: *А потім у куряві ярій, / За криком мільйонів ротів — / Довіреніх Ставкою армій / В безмежних масштабах фронтів («Маршал»)* [15: 30]; *О многолика! Я — твоя забава. / І згубний, і солодкий твій полон. / Я чую як ротів твоїх мільйон / Волає водночас: «Ганьба!» і «Слава!» («До зали «Б»»)* [12: 254]. Як бачимо, на базі автопрецедентної числівникової форми «мільйони» Б. Олійник створює синекдоху-гіперболу чи гіперболу-метонімію, при цьому може поєднувати кілька числівникових форм: *З Європи до Азії, / в грізному саяві багнетів, / Їх — стільки мільйонів!!!! («На березі вічності»)* [12: 115]; *Мене чатують в пильному безсонні / І мертві очі двадцяти мільйонів, / І очі грядущих поколінь («Кредо»)* [12: 80]; *Що все мина, як проминуло вже / Мільйони поколінь за сиві городища, / І тільки він, пізнавши сутність вищу, / Себе і пам'ять часу стереже («Гора»)* [12: 36].

Гіпербола актуалізується за рахунок збільшення величини, яку вербалізують автопрецедентні слова, що, як зазвичай, проектується на людей і час, порівн.: *Що крізь мільярди літ, віків і ер, / Підвладний поступу, повільно, плазом / Піднявся з примітиву протоплазми / До вінценосних сірих двох півсфер («Заклинання вогню»)* [16: 118-119]; *Через мільярди літ / (кожна хвилина у камері смертника / Важить сотню звичайних років).... («Білий вірш на сірому папері»)* [12: 130].

Лексико-граматичний клас числівників виразно й своєрідно виокремлюється у мовній і когнітивній картині світу митця, що підтверджує висловлену в цій статті гіпотезу щодо можливості віднесення Б. Олійника до відповідного психотипу екстравертів, хоча, безумовно, цю тезу потрібно ще доводити, враховуючи прагматичну лінгвокреативну значущість числівника у заданому поетичному тексті. Для доведення висунутої гіпотези слід враховувати й інші ознаки, що притаманні психотипу екстравертів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк К.Х. Числівник української мови. — К.: Наукова думка, 1980. — 242 с.
2. Арутюнова Н.Д. Проблема числа // Логический анализ языка : Квантификативный аспект языка / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. — М.: Индрик, 2005. — С. 5-21.
3. Булаховский Л.А. Функции чисел в «Слове о полку Игореве» // Булаховський Л.А. Вибрані праці: В п'яти томах. — К.: Наукова думка, 1978. — Т. 3.: Славістика. Російська мова. — С. 519-523.

4. **Караулов Ю. Н.** Предисловие / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. — М. : Наука, 1989. — С. 3–6.
5. **Космеда Т. А.** Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства / Т. А. Космеда // Лінгвістична палітра : збірник наук. праць з актуальних проблем лінгвістики / [за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. — Харків, 2009. — С. 129–140.
6. **Лисиченко Л.** Мова: психологічний тип поета / Л. Лисиченко // Мовознавство: Тези та повідомлення III міжнародного конгресу українців. — Харків: ОКО, 1996. — С. 234–238.
7. **Маклакелидзе Ж.Д.** Функции числительных в реализации художественной картины мира // Текст как отображение картины мира: Сборник нач. трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. — Вып. 341. — М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореца, 1989. — С. 20–36.
8. **Олійник Б.І.** Вибір! Поезії / Б.І. Олійник. — К. : Молодь, 1965. — 95 с.
9. **Олійник Б.І.** Вибрані твори : у 2 т. / Б. І. Олійник. / [Д. В. Павличко (голова ред. кол. тому), М. П. Зяблюк (упоряд.-ред.), Л. М. Талалай (авт. вступ. ст.)]. — К. : Всеукраїнське держ. спеціалізоване вид-во «Українська енциклопедія», 2005. — (Серія “Бібліотека Української Літературної енциклопедії”). — Т. 1 : Вірші. Поеми. — 605 с.
10. **Олійник Б.І.** Відлуння. Поезії / Б.І. Олійник. — К. : Рад. письменник, 1970. — 111 с. з іл.
11. **Олійник Б.І.** Заклинання вогню. Поезії / Б.І. Олійник. — К. : Молодь, 1978. — 96 с.
12. **Олійник Б.І.** Істина. Вибір. поезії. Поеми / Б.І. Олійник. — К. : Дніпро, 1976. — 390 с.
13. **Олійник Б.І.** Коло. Поезії / Б.І. Олійник. — К. : Рад. письменник, 1968. — 103 с. з іл.
14. **Олійник Б.І.** Міра : Вірші, поема / Б.І. Олійник. — К. : Рад. письменник, 1984. — 83 с.
15. **Олійник Б.І.** Поворотний круг : Вірші та поеми / Б. Олійник. — К. : Молодь, 1995. — 94 с.
16. **Олійник Б.І.** Поеми / Б.І. Олійник [передм. М. Ільницького]. — К. : Дніпро, 1983. — 183 с.
17. **Олійник Б.І.** Сім. Поема / Б.І. Олійник. — К. : Рад. письменник, 1988. — 91 с.: іл.
18. **Шевельов Ю.** Проблематика формування українського числівника як частини мови // Шевельов Ю. Вибрані праці: У двох книгах. — Кн. 1. Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 453–460.
19. **Юнг К.Г.** Психологические типы / Карл Юнг. — М.: Наука, 1992. — 268 с.